নং ১৩৫২

উত্তর পক্ষীয়া শোকেপাংক্তে

Uttara pakshikrama

= Ngaya

श्रीकाशीजीमे महल्ला घुघुरानीसे मा की गल्लीश्रीयुतवाबू हरखचंदजीके वाडेमे दु
र्गाप्रसादकटारेके गणेशयंत्रालयमे उत्तरपत्रावली छापीगई लीखारामदासका छा
पनेवाला गोपाल ॥ जिस्कोलेनांहोय उसेकुंजगलीके पच्छीमफाटकके पा
सदुर्गाप्रसादकटारेकेदुकानपरमिलैगी ॥

उ.प. श्रीगणेशायनमः विद्याविनोदचतुरं विद्यादं विघ्ननाशनं तथाविधं सन्मुदे वंगुरुं वाग्देवं तां भजे १ प्रश्नावल्यां होप्रिलस्य येप्र
श्नाः पंडितैः कृताः तेषां सदुत्तरार्थाय क्रियते ह्युत्तरावली २ तत्र तावत् धातोस्तन्निमित्तस्येति किं ओयते औयतेति मूलोक्तदोषना
शायनयकीतिन्यासः तत्समाधानं आचारक्विवंतप्रकृतिककर्तृक्विवंतगोग्लौशब्दादिभ्यः तत्र साधुरिति यत्तिगोयं ग्लौयमित्या
दितथाविजंतभूधातोर्भौ इत्यस्माद्यतिभौयमित्यादौ च धातोरेव यादिप्रत्ययभिन्ननिमित्तस्य वांतादेशो माभूदिति नयकीतिन्यासा
दुष्टेः इको गुणवृद्धी वदव्रजेरिति औतश्श्यनीति आदेच उपदेश सूत्रस्य भाष्यप्रामाण्यादेजंतेभ्य आचारक्विपोऽभावेनुभो
यमित्यादावदोषात् सन्यासो दुष्ट एव अतः [illegible] समाधानं विभावयंतु सुधियइत्युक्तं तत्र समाधानांतरमुक्तं भाष्यवि
रुद्धं तु धातोस्तिवयवस्यैव ष्ठीव उ शब्दं भुत्तमिच्छतीति ऊपतीति आऊपति औयेत्तिक्विडि औयदित्यादौ यान्यासेन वांता[illegible] क्यजंत
धातोरवयवस्यैवेचो यादिप्रत्ययनिमित्तत्वाभावान्नयकीतिन्यासे तु स्याद्दोषः गव्यतिनाव्यतिइत्यादौ तु व्यधिकरणकषष्ठ्या
चित्येवांतादेशः स्यादिति तन्निमित्तस्येत्यनेन यादिप्रत्ययभिन्ननिमित्तस्यैवैचो वांतादेशस्यावृत्तिरिष्यते तदा स्वाभाविकस्यैवैचो वांता
देशप्रसिध्यनि गव्यतीत्यादिसामान्यस्य व्यावृत्तौ तु न सिध्येदिति तत्वप्रकाशिका यांस्पष्टं अकितद्धितयोः इति न्यासे यादौ तद्धिते
चवांतादेशनिषेधे तु बाभ्रव्यं गव्यतीत्यादि न सिध्येत् नयकीति न्यासे औयते इति नक्तिनीतिन्यासे भव्यमित्यादि च न सिध्येत् वांतोपि

लंइतिचेत्कृतेमद्धाइप्रत्ययेस्ववृद्धुलामातिकृतयातवांतादेशावाहुलकादिति सिद्धौवहूनांवांतविधीनांवैयर्थ्यं तथापिल्व।
स्यानुसरणक्लेशइतिसुहृद्भूत्वाचार्यस्तथानकृतवान् अतएवपाणिनीयानांकचित्स्वरकाकारइत्यपालंलक्षणस्य अस्मा।
दाद्युद्देशेनकृतत्वात् एतदेवैकवस्तुष्काणांतंविनालक्षणंलक्ष्यदर्शनमाशंक्यनासूर्यांकितव्याम्नात्रानुगमइति[illegible]स्यादन
नुगमएवलक्ष्यदर्शनंशरणंसतिप्रामाण्यइतिबोध्य[illegible]कुंवांतोयोत्यस्यतत्सूत्रस्यभाष्यादधातुविषयकत्वाद्धातोरित्यार
ब्धमूषिणेतितद्धातुरित्येतत्सूत्रस्यभाष्यविरुद्धं[illegible]चतथाहिप्रकृतिसूत्रेभाष्येएवकारःकिमर्थः नियमार्थः नैभ
दस्तिप्रयोजनंसिद्धेसत्यारभ्यमाणउत्तरेणेवकार्यं नियमार्थंभविष्यतिइष्टतोवधारणार्थः तर्हिपुंकस्मिन्स्यादेो
यदिस्यादित्युक्तेः यत्तु अप्रसिद्धंवहिरंगपरिभाषापाऊठग्रहणंज्ञापकमिति भाष्येदूषणंदत्तं ऊठ्ग्रहणंकथंज्ञाप
कंप्रौहेत्यादौविभक्त्युदात्तार्थंतदकरणेऊठिकृतेदाघपुत्रेद्यु भ्यःपरासर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्तास्यादितिनप्रव।
र्ततेइत्युक्तंतदिष्टापत्तेरदुष्टंवाहस्यानेयजन्तस्यतेनाग्रहणमितितद्धातोरलाभात् कथमन्यथांभूहद्गत्यादेरना।
भिधानमितिविभावयज्वरत्वरेत्यादिविहितेनऊठिजूरःजूरौजूरः [illegible]सादावेवतत्प्रवृत्तेःतदुक्तंपरिभाषेन्दुशेखरेप्रौहइत्यत्र

उ॰प॰ न्येनुपरिभाषाशयंविनानविधानं वर्णायंति ऊठिदमित्यत्रवक्किदमेवास्तुकोर्थः अस्पदाघऊकारयत्रवाशब्दस्य ह्रस्व उ
२ कारोयत्रततःपराःसर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्तास्यादिति आद्यस्यऊरः ऊरेस्यादिद्वितीयस्यविश्वौह इत्यांघुरुहरणाव
श्ववाश्ववौ हइह कृते लोपोव्योरिति वलोपः उश्च ऊश्चेति दीर्घह्रस्वयो हइह कृते षष्ठीतत्पुरुषः ववास्थाने योदीर्घह्रस्वौ।
उकारौ तौ भ्यां पराः सर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्तेति तदर्थः वाइदमित्यत्रावादेशः इदमपि समाधानं संदिग्धं
हल्लोपो व्योरिति सूत्रस्य वकारप्रत्याख्या नपरत्व विरुद्धं चेत्सरुचे दीर्घोच्चारणमूठास्यां परिभाषा
यां ज्ञापकं संप्रसारणनिमित्ते गुणवृद्धिरेचीति विश्वौहं इत्यादिसिद्धेरिति तदपि चिंत्यं च्चारणस्यैवपृष्ठ।
स्विति विशेषणार्थस्य पेशस्वरेस्फुटं जनानवतिङ्गजनौरित्याद्यसंमुक्तत्वात् ज्वरत्वरेत्यत्रासिद्धस्वकरणे रित्या
द्यसिद्धेः एतेनोठिदमित्यत्रापिह्रस्व एव पठ्यते तत्पराः किंच वनुरुनुडुहोनधजादीत्यस्याग्रेदाहइतिपठित्वावाहः
परेनधजादौ उ इत्येवसिद्धे ऊठ्ग्रहणं व्यर्थमित्युक्त्वा वाहानर्या उदात्तविधानाद्वाहइति ङीबिधिरपिनापूर्व राम॰
इति भाष्याशयः तस्यापि अंतोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमास इत्यस्याग्रेपाठेनज्ञापकपर। ४ ४ ४ २

भाष्ये प्रामाण्येन तस्य व्यवस्थितविभाषापरत्वादिष्टस्वरसिद्धिरित्युक्तं तदपि न वाह इत्युक्ते ऊठ्विदमित्यत्रोठोकरणोऽहरई
त्यादौ स्वरासिद्धिः तत्रोठि कृते वाह इत्यस्यापि करणे वाह इति ङीविधिज्ञापकसिद्ध इति लाघवं यथायादि इमथापि
नभिधानमेव शरणं तत्रापि कथमन्यथा वाहो ङीप् ज्ञापका हूं इति तर्कयितोऽतस्यापि यूत्स्याख्याविति नदीत्वात् कथं वा स्त्रीभिङ्गिः
प्रवाहेरित्यादौ परादिवद्भावे न वाह इत्यनेन प्राप्त [illegible] रो बाधात् किं चास्य बाह्यप्रयत्ने इत्यस्य वाह इत्यादौ त्वदुष्ट्य व्यवस्थित
विभाषाश्रयणं च प्रमाणं किं चोठस्वरस्य विशेषो [illegible] आदौ इष्टत्वज्ञापकं परभाष्यविरोध एवेति [illegible] अभिधानस्य भाष्यकृ
तानभिप्रेतत्वमेव लभ्यत इति दिक् २ यत्तु विभक्तेश्चेति व्यर्थं प्रदेशेष्वकचि यथायथं सुप्तिङ् ग्रहणेन सुग्रहणेन चेष्टसि
द्धेः अष्टन इत्यत्र सुपीत्येवास्तु सप्तदा दौ नाम्मि इत्यत्र सुपीत्यनुवृत्तौ यत्र तत्रेत्याश्रवणं तु प्राग्दिशो भानां सुसंज्ञयैव।
सिद्धे सुपि चेत्यत्र सुपि यमिड् इति न्यासेन तर्हीत्यादौ च दोषः सुपो धात्विति सुपो लुक् सुप्यि [illegible] वित्यनुदात्तता च नलेलु त
सिलादीनां विधानसामर्थ्यात् त्रलादौ लित्करणाच्चेति विभावयं तु सुपि च इत्युक्तं तत्र विभक्तिसंज्ञा त्रलादौ प्रयोजन
मिदमस्लि इदम इशादेश उडिदमिति ईदं स्वरेणान्तस्य उदात्तत्वमिति प्राग्दिशीय इत्यत्र भाष्ये स्पष्टं तत्र तृतीय हि [illegible] सूत्र
ज्ञाप्य गौरवादिति च कैयटे तत्र किं पक्षे त्रलादीनां सुसंज्ञायां सुपो धात्विति लुक् तेषां विधानसामर्थ्यादिति तन्नत हि [illegible]

उ.प. सतिप्रातिपदिकसंज्ञानस्यां च तद्धितलोप इति सन्निपातविघातादेवालुक् सामर्थ्येन अलुकं कर्तुमशक्यं अव्ययसंज्ञा
३ यां तद्धितात्तासु पोलुक् एवं प्रयोजनसत्वात् तस्मादित्यादयर्थं तदित्यादेः प्रयोगफलस्य सत्वात् प्राग्दिश इत्यत्र वैयर्थ्यटउ
क्तं ननु मध्ये पवाद इति न्यायादनुदात्तौ सुप्पितौ वित्येवं स्वरं विभक्तिस्वरो वाधेत ननु लित्स्वरं लित्स्वरस्य नुपपत्त्वाद्धि भक्ति
स्वरं वाधते नैष दोषः ऊडिदमित्येन तस्त्रं लितो त्यत्रानुवर्तते लित्स्वरं वाधित्वा विभक्तिस्वरो भवति नन्तो यादिग्रहणेन
त्तीयामारभ्य प्राग्दिशः प्रत्यया गृह्यन्त इति किं तु दानीमो मस्य न संज्ञानिषेधार्थं विभक्तिसंज्ञेति स्पष्टं तत्र भाष्ये अ
न्यथाश्रमिदं च इत्यन्ताद् च : परं स्यादिति तत्रैवैप्ये स्पष्टं इदानीं मादं नस्वीकारे दोषाभावे प्रयुक्तस्थले नम उदात्तत्वं फ।
लं विभक्तिसंज्ञायाः प्रयोजनं इति भाष्ये स्थितं प्राग्दिशीयानां सु संज्ञायां सुप्तिङ् न्तुस्मा इति दानीमो मस्य त्वं न ऊडिद
मित्यत्रापि सुवेव संवध्यते सावेकाच इत्यत्रापि विभक्तिस्थाने सुप्करणादित्यदोष इति चेत्तर्हि अष्टाविंशाष्वरनि।
त्वा चार किं वंतादष्टनशब्दालुटत्ति पिशपं वाधित्वा परत्वात्प्रतिपदोक्तत्वाद्धि भक्तिग्रहणसामर्थ्याच्च नस्यात्त्वेष्टानौ
तिक्तेतन्न स्यात् तस्मादष्टन इति विभक्तिग्रहणं कार्यं तसादीनां विभक्तिसंज्ञेष्टयेति केचित् अथ वा ष्टनन्त्रासु। ला
प्तिङो नेवास्तु तसादीनां सुप्संज्ञैवास्तु विभक्तिश्चेति न कार्यमित्यन्ये यदि विभक्तिश्चेत्प॥ ३

स्यप्रत्यासत्त्यानंतरस्य वा ग्रहणं न हि अतिलाघवान्माग्दिशीयानां माभूतां विभक्तिसुपंज्ञेः किंतु त्यदाद्यत्वफलाय त्यदा
दीनाममाप्त्यर्थायनसादेवेति पठ्यतां प्राग्दिशीय इति न कर्तव्यं सुपिपमौ निवर्तेयातामित्यत्र सुप्तिङे वा ...दानोमोम
स्य यथानत्वं तथोक्तमेव इत इत्यं तोदात्तसुतत्वप्रकाशिकायां स्पष्टं ॥ घुण घूर्ण भ्रमणे अत्रोपधायां चेति दीर्घसिद्धे दी
र्घोच्चारणं प्रक्रियालाघवार्थमिति शेखरमन्यः स चायुक्तः मूर्छादिषु दीर्घोच्चारणे त्वलेखकप्रमादेन दीर्घकरणात् ऊर्जे र पि दी
र्घोच्चारणं तथैवोपधायां चेति सूत्रकरणस्य लाघवाद्दूषणं तेनैव लोप श्वमहति ह्रस्वेति वचनाद्दकारस्यैव दीर्घ इत्यपले ॥ षो
कृदंतात् पदान्तात्षकारात्परस्य नस्य णत्वं नेत्यर्थः मिष्यानं तु ष्यानं अत्र कृत्यच इति वा भावकरणयोरिति वा णत्वं प्रा
प्तं अत्र मनोरमायां पदान्तात् किं पुष्णातीति प्रत्युदाहृतं न तद्युक्तं ष्टुत्वेन सिद्धेरिति शंकातस्य समाधानं रषाभ्यामिति सूत्रे भा
भाष्ये वकारग्रहणमुत्तरार्थं षात्परस्य नस्य ष्टुत्वेन निर्ग्रहात् एवं च षात्पदान्तादित्यनेनापि ष्टुत्वस्यैव निषेधः पदा
न्तग्रहणाभावे पुष्णातीत्यत्र ष्टुत्वनिषेधे रूपासिद्धिः स्यादेवेति परिडताः वस्तुतस्तु षग्रहणमुत्तरार्थमिति रषाभ्यामि
त्यत्र भाष्ये दर्शनाद्वाध्यसामान्यचिन्तया पदान्तषात्परस्य नस्य णत्वमात्रं निषिध्यत इत्यर्थः न च षस्मामित्यत्रापि प्रति
षेधः स्यादिति वाच्यम् पदेऽन्तः पदान्त इत्येव भाष्ये सुसर्पिष्केणेत्यादौ णत्वसिद्धये व्याख्यानात् पदस्य नकारस्ये व

उ॰प॰ णत्वनिषेधात् एवञ्च पदान्तग्रहणाभावे सुसर्पिष्केणेति प्रत्युदाहर्तुमुचितमिति भाष्यदर्शिनः नहि सुसर्पिष्केणेत्यत्र दुष्टत्वं
४ लभ्यमिति दिक् ५ ददातिदधात्योर्विभाषा अनुपसर्गादेतयोर्विभाषा शः श्याद्व्यधेति णस्यापवादः शपश्लौ तु जुहोत्यादित्वाच्छे
पः श्लुश्लाविति हित्वं ददः दधः पक्षे णः दायः धायः इति अनुपसर्गादित्येव प्रदः प्रधः इति मूले न तत्र परिगणितं इदं सूत्रं मा
स्तु ददददाने दध धारणे आभ्यां पचाद्यच् ददः दधः इति श्याद्व्यधेति णो युक्तिः दायः धायः इति च [illegible] काश
माहितम् अविकृतेन ददः अददः अत्र नञ्तत्पुरुषे तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः
इत्यनेनाव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वर इष्यते तम्बाधित्वा अचकावशक्तौ अजन्तं कान्तं चान्तोदात्तं स्यादशक्ताविति अन्तो
दात्तः स्यादिति सूत्रम् इति वस्तुतस्तु समासात्प्रागेव नाङ्कुर्वादित्युकावशक्ताविस्यन्तोदात्तेति [illegible] द्वितीयाद्वेनाव्ययपू
र्वपदप्रकृतिस्वरः सिद्ध एव किन्तु अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तार्थं प्रददः प्रदधः इति व्याख्यानमप्यर्थे दात्र आभ्योऽपि ददः
योः सिध्यर्थं च वचनं तदपि रूपद्वयस्य विभाषाग्रहणं विनैवानुबन्धवैरूप्यात् सरूपसूत्रेण णेषा प्रत्ययो भविष्यति विभा
षाग्रहणं नानुबन्धकृतमसारूप्यमिति ज्ञापनार्थमिति वा सरूपसूत्रे भाष्ये स्पष्टम् ६ चितः अन्त इत्यपि [illegible] नेति चितो
ऽन्तः इत्यर्थः अत्र वार्तिकम् चितः सप्रकृतेर्बह्वकजर्थमिति शेखरे अस्यार्थः चित्प्रत्ययप्रकृतेरन्त उदात्त इति तदर्थो

नतु[illegible]स्ययमात्रस्यान्त इति अत्रैवाकचश्चित्त्वं ज्ञापकमन्यथाकचएकाचूकत्वेन प्रत्ययस्वरेणैवोदात्तत्वे सिद्धे तदर्थं
चित्करणं ज्ञापकमिति तस्यानुदात्तेन्ङिदुपदेशात्स्रसार्वधातुकमनुदात्तङितोरित्यत्र शेरवरे तु अस्मात्परं लसार्वधातुक
मनुदात्तं न तु ङ्. अधीङौवर्ज्जयित्वेत्यर्थः कणाद्वीत्यत्र श्नमोमित्वेन परत्वेत्यस्य वाधेतत्सन्नियोगशिष्टप्रत्ययाद्यु
दात्तवाधनमित्युक्तम् अयं ग्रन्थः परस्परविरुद्धः यथामित्वेन परत्वेत्यस्य वाधेतत्सन्नियोगशिष्टप्रत्ययाद्युदात्त
स्यापि वाधः एवमकच्यपि प्राकृटेय्र हरोन परत्वेत्यस्य वाधेतत्सन्नियोगशिष्टप्रत्ययाद्युदात्तस्याभावात् अकचश्चि
त्त्वस्य ज्ञापकतावर्णनमयुक्तमिति विरोधः अत्र वनं वौ नैतत्स्वं परिहीयते उभयशब्दस्य सर्वादिपाठो ज्ञापकमर्थ इति प्र
वृद्धे भाष्यग्रन्थे कश्चेदानीमकचोः स्वरे रूपे वा विशेषो [illegible] तु त्वाऽकचि तत्सन्नियोगशिष्टन्यायस्याप्रवृत्ताविप्रमाणा
भाव इत्यन्यदपि विभावयन्तु सुधिय इति यत्त्वत्रोक्तं चितः स्थाने चित्प्रत्ययप्रकृतेरन्तोदात्त इति वार्त्तिके कार्यं तन्न शो
भनम् अपूप्रभृतिप्रत्ययस्य कुण्डिनजादेः प्रत्ययस्य चेहग्रहणमिति कैयटविरोधात् बहुकज[illegible]म् अतोकमुपा
दाय बहूकचोऽन्तोदात्तत्वे कार्ये चितः सप्रकृतेरिति वचनमिति कैयटविरोधाच्च बहूकच प्रत्ययवर्तीया[illegible]चित्तस्याऽनु
न उदात्तत्वेऽयेवार्थो वार्त्तिकस्य एतद्वार्त्तिकप्रत्याख्यानपरभाष्यप्रामाण्याच्चायमर्थः नत्वाहितन्तर्हि वक्तव्यं न वक्तव्ये पूर्वसूत्रनिर्दे

उ.प.
५

शत्वात् चित इति भाष्यं चित्स्वात्समुदायोऽन्तोदात्त इत्यर्थः कुणिङ्नजादयोऽपि व्यपदेशिवद्भावाच्चिदन्ता उच्यन्त इति कैयटः चि
त इत्यनेन चित्त्वतोऽग्रहणेऽकच एकाचुकत्वेन प्रत्ययस्वरेणैवान्तोदात्तत्वं सिद्धमतस्य चित्करणाच्चित्त्वत इ[illegible] लभ्यते
सप्रकृतेरिति बहुकजर्थमुपादीयते तेन कुणिङ्न प्रकृतिस्वदोष इत्युक्तम् चित इत्यनेन चित्त्वतो ग्रह[illegible] त्र काम्या।
दिषु चित्प्रत्ययान्तेषूपयोगाभावेन बहुकजर्थमित्युक्तम् न चैवोदाहृतं च भाष्ये बहुचूबहुभुक्तमित्यादि [illegible] कचु सर्वके क
स्विके इत्यादि च यत्तु शेखरयोर्विरोधोद्भावनं तत्र श्लो मोमि[illegible]नेप्र[illegible]त्ययस्य बाधेऽपि प्रत्यय इत्यस्य प्रकृतिरित्यनन्तर एव
प्रत्ययत्वं विना लशक्विति शास्य संज्ञानापत्ते[illegible]त्यये[illegible]धुदात्तः सन्नियोगशिष्ट[illegible]वार्य्यत[illegible]त्वेनोद्भावक
टेर्ग्रहणात्यर श्चेत्यस्य बाधेऽकचः प्रकृतिप्रविशिष्टस्य प्रत्ययत्वे प्रामाण्यफलयोरभावाच्चित इत्यनेन[illegible]पि ददः
तिप्रत्यययोरविशेषेणाग्रहणात्सन्नियोगशिष्टन्यायसंचारः काकदन्तपरीक्षावदाभातीति चित इति सू[illegible]मिदं वि भा
आर्द्धधातुकस्येड्वलादेः अङ्गसंज्ञानिमित्तस्य वलादेरार्द्धधातुकस्येडिति सूत्रार्थः अत्र शेखरे[illegible]व नेति चिन्ता
ति किमजुगुप्सते इति अत्र सूत्रे भाष्ये कृत इड्डातोरिति पदमुच्चार्य्य विहितस्य वलादेरिति व्याख्यायान्[illegible] इति तदर्थ
आर्द्धधातुकग्रहणं प्रत्याख्यानमृदादिभ्यः सार्वधातुक इति नियमादास्ते शेते इत्यादावदोषः[illegible]स्य

सिचि सीयुडिति तत्र भाष्ये तु अङ्गस्येट् माभूदित्यार्द्धधातुके इत्यनुवर्त्त्य योगविभागमाश्रित्य यावा[illegible] सेटं तदर्थं
नुकस्येडित्युक्तम् तत्परस्परविरुद्धं शेखरग्रन्थोऽपि भाष्यविरुद्धः अत्रेत्थं विरोधोद्धारं कुर्वन्ति पण्डिताः विपर्वं धातुक
जनं नास्तीति प्रत्याख्यानं योगविभागार्थं तया प्रयोजनोक्तिः जुगुप्सत इति शेखरग्रन्थस्तु आर्द्धधातुक[illegible] त्यया यु
न्यो न्त इति अनेदं तत्त्वम् अस्य सिचि सीयुडिति सूत्रस्य भाष्ये तावदेकदेशिसूत्रकारीत्या प्रवृत्तम् एव सम्भेषु यो युदात्ते
क प्यते आर्द्धधातुकस्येड् यावानिट् नाम स सर्वं आर्द्धधातुकस्य भवतीति विज्ञेयं ततो वलादेरिति वल[illegible] कच[illegible]
कस्येड् भवतीति भाष्यम् आर्द्धधातुकस्येड् इत्यस्य [illegible] योगविभागस्यैकदेशयुक्तत्वम् [illegible] मेव [illegible] त्वं
[illegible]तथा हि आर्द्धधातुकस्येति सूत्रे भाष्ये किमार्द्धधातुकस्य [illegible] सदाभावे वलादेर्मा भूत् प्रत्ययस्येडिति विप्रति[illegible]
त्वाय यद्येतस्य सदाभावे अङ्गस्येडापद्येत तस्य सत्त्वेपि आर्द्धधातुकस्य पदं गंतस्ये [illegible]स्यापारयितुं शक्यत्वाच्च तत्राकि[illegible] त्य
राएवेष्टं विज्ञास्याम इत्युक्तम् अनेन वलस्य प्रशस्तं सूत्रकारस्यापीति दर्शितम् इदन्तार्हि प्रयोजनं [illegible] अपि [illegible] कम् एवं
स्तेशेते एतदपि नास्ति प्रयोजनं रुदादिभ्यः सार्वधातुके इत्येतन्नियमार्थं भविष्यति रुदादिभ्य एव सा[illegible] स्य
वति नान्येभ्य इति अत्र कैयटः सार्वधातुक एवेति नियमस्तु रुदविदेति स्कासनोः कित्वविधानान्न भविष्यति

उ.प. नोरुदादेर्हलन्ताच्चेति कित्वस्य सिद्धत्वात् तत्को ऽनिट् चौपदेशिककित्वसद्भावादिति एवमपि इष्टतात्स्वप्राप्ते
६ निवर्त्तते एवमपि लूभ्यां पूभ्यामत्र प्राप्नोति एवन्तर्हि विहितविशेषणं धातुग्रहणं धातोर्यो विहितः नुतत्वं
विहितः नचायं धातोरित्येवं विहितः क्व पुनर्धातुग्रहणं प्रकृतं ऋतइद्धातोरिति तद्दैषष्ठीनिर्दिष्टं पंचम्य [illegible] न
तं शक्यते विशेषयितुम् अथेदानीं षष्ठीनिर्दिष्टेनापि विहितं शक्यते विशेषयितुं शक्यमाद्द्धातुकग्रहणमकृत
मकृतमसूत्रे भाष्ये स्थितम् लूभ्यामित्येतत्समावमेव वृद्धुगुणा इत्यादि धातुकग्रहणाभावेप्यदोषएव. स [illegible]
तुकत्वफलं गुणाभाव एव तेनेड्गुणौ नेति फलं तु न भाष्य [illegible] लितार्थकथनपरं गुणस्तु इति प्रत
पदेशिवद्भावो ऽप्रातिपदिकेनेति पूर्वादिनिः सपूर्वाच्चेति योगविभागेन ज्ञापितेयमन्यथे [illegible]
त्येव कुर्य्यात् नचात्र पृथग्योगे इष्टादिभ्य इत्यत्र सपूर्वादित्यस्यानुवृत्तिर्नस्यादेवं चानिष्ठा
पकपरत्वेन विधिरिति सूत्रभाष्यप्रामाण्यादनिष्ठेत्यस्यासाधुत्वात् एकयोगेपि तावत् उत्तर
त्र अतएव नान्तादसंख्यादेरिति सार्थकमन्यथा ऽत्रापि व्यपदेशिवद्भावेन पंचमइत्यादावपि स [illegible]
ष्टमेवेति परिभाषेन्दुशेखरे स्पष्टम् अत्रैषा

[illegible]स्य पाठात्पूर्वत्रपदे न तस्या[illegible]पाधान्य[illegible]सिद्धत्वमात सूत्रमुत्तरत्रासिद्धं[illegible]
[illegible]र्थः एवमर्थे स्तुत्वं धुटि सिद्धं वाच्यमित्यादिवार्त्तिकानि प्रमाणानि फलं गोधुङ्नानित्यादि सिद्धिः
र्वशास्त्रप्रवृत्तौ [illegible]जश्त्वानुनासिकेषु सत्सु भष्भावो न स्यादिति शब्द[illegible]तोक्तिः सा विरुद्धेति पदा[illegible]
त् तत्समाधानं [illegible]त्वापवादत्वेप्यनुनासिकत्वापवादत्वाभावान्न [illegible]भष्भावो न स्यात् जश्त्वे कृते इत्
प्राप्तावित्यर्थ इति परिडनोक्तिरसंबद्धा जश्त्वे कृते इति मूलाभावे जश्त्वप्राप्ताविति व्याख्याया [illegible]पास्त[illegible]वा
पौर्वापर्य्याश्रयणाविरोधेन पूर्वं पूर्वप्रवृत्त्या चर्त्वं भष्भावे[illegible]अनुनासिकानां प्रवृत्तौ नैवानि[illegible]
[illegible]स्य इति मनोर्मस्य वत्वापत्तिरेव शेखरोक्तासु सु[illegible]इति[illegible] अत्र यद्यपि लोके नाहार्य्यज्ञानस्य [illegible]त्व
[illegible] तथापि शास्त्रप्रामाण्यादाहार्य्यारोपि शास्त्रप्रवृत्ता[illegible]प्रवृत्तौ च नियामकत्वं इति बोद्धव्यमिति शेखरः लोके न[illegible]
स्याद्धि नियामक इत्यन्तमुक्तं तस्यायं भावः यथा भूतले घटोऽस्तीत्या[illegible]भूतलाधिकरणक घट[illegible]त्त्व
न्ताभावप्रतिबन्धिका एवमेतत्त्रिपादीस्थशास्त्रसिद्धमेव तत्रापि त्रिपादीस्थकर्तृकसंभवज्ञानप्रति[illegible]
च पूर्वशास्त्रं प्रति त्रिपादीस्थमसिद्धमित्यनुपपन्नमेव स्यादतो दर्शनरूपे लोपे ऽभावारोपस्य रूपत्वेव समने

।·प· इत्याद्यवशेषोऽभावाभावस्य प्रतियोगिस्वरूपत्वात् न चोत्वदृष्ट्या रोरित्यस्यासिद्धत्वमिति वाच्यम् दीर्घविधि
७ दाश्रयासिद्धत्वात् अत्र समाधानं कर्म्मणोरोमन्यत्यादिनिर्देशेन यत्र शास्त्रान्तरदृष्ट्याऽसिद्धत्वं नास्ति
द्धत्वमत्रनुहशि चेत्येतत्प्रवृत्त्यापि रोरित्यस्यासिद्धत्वमिति नाश्रयासिद्धत्वमस्याह्निभाव्यं तु पण्डिताः यार
नशास्त्रद्वयप्रसङ्गे शास्त्रासिद्धत्वपक्षे रोरीत्यस्याप्रवृत्त्या ढ्रलोपाभावेन रलोपशास्त्रस्यैवाप्रसङ्गः कार्यासि
लोपेऽहशि चेत्यतः परत्वाद्रलोप इति दीर्घोऽपि हशि चेत्यनन्तरं प्रतिपदद्वयसापेक्षं बहिरङ्गं दीर्घस्य पूर्वत्रासिद्ध॥
रलोपस्यासिद्धत्वादुत्वमेव किञ्च कर्म्मणोरोमन्यत्यादिनिर्देशे नासिद्धवचनं किमर्थमादे... मि
संसर्गलक्षणाभावार्थं चेति भाष्येणानत्रत्यकैयटविवरणाभ्यां शास्त्रासिद्धत्वस्यैवाश्रयणाददोष इति दिक्
त्यये चानुपसर्जन इति अनुपसर्ज्जने स्त्रीप्रत्यये तदादिनियमोऽनुपसर्जनेऽनुभवत्येव कारीषगन्ध्येत्यप्र ति
तस्यापत्यमित्यणि अणिञोरनार्षयोरिति ष्यङि त्यणः ष्यङादेशे चापि च रूपं कारीषगन्ध्या
पतिः परमकारीषगन्धीपतिः ष्यङः सम्प्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे इति सम्प्रसारणं यथात्र भवति
गर्ग्यायाः पतिः परमकारीषगन्धीपतिरत्रापि भवति स्त्रीप्रत्ययस्याप्रतिं प्रत्युपसर्ज्जनत्वेऽपि

... रमसिद्ध ...

पमेशब्दार्थप्रत्ययं नुपसर्जनत्वात् कारीषगन्ध्याशब्दस्यापि ष्यङन्तत्वात्कारीषगन्ध्यामतिक्रान्ता [illegible] यापूर्वे पू।
विग्रहेऽतिक्रान्तार्थं प्रति स्त्रीप्रत्ययस्योपसर्जनत्वात्तदादिनियमसत्वादिति कारीषगन्ध्याशब्दस्यापि ष्यङ [illegible] न्याप्यत्वा
प्रसारणम् अत्र परिष्कृताः इयं परिभाषा न कर्तव्या ष्यङोऽनुसर्जनस्य सम्प्रसारणमित्यादिसूत्रकरणा [illegible] उपसर्जनत्वोप
धानं परमा कारीषगन्ध्या यस्य स परमकारीषगन्ध्यः विनापि प्रत्ययं पूर्वोत्तरपदलोपो वक्तव्य इति परमपे [illegible] त्तु नत्तु
रीषगन्ध्यस्य पुत्र इति विग्रहे कारीषगन्धीपुत्र इतीष्यते सनसत् अतः परिभाषयैव वारणम् यद्यपि सं [illegible] स्वेद
विषये पूर्वोत्तरपदलोपे सत्या भामा भीमा भीमसेन [illegible] स्या विनि [illegible] उदाहरणात्तथापि क्तोः श्रुनेत्वेत्रियोगः संयोगः
सेपदस्य सत्याभामेत्यादावि व विनापीत्यतो लोपादिति शेखरविरोधाद संज्ञायामपि लोप इति वदन्ति एतच्च परिभा
षा [illegible] नं तस्याः प्रयोजनान्तरं नास्तीत्यभिमानेनैव वस्तुतस्त्वतिखट्वाय इत्यत्र याड्ढ्रणाप्रत्युदाहरणं परम।
खट्वाय इत्यादौ नड्डावनं परमकारीषगन्ध्याशब्दः प्रत्ययग्रहणपरिभाषया ष्यङन्तो न भवतीति परिभाषास्त्र
यणमनुपसर्जनत्वात्तदादिनियमेनात्र ष्यङन्तमपि तथेति ध्वनितं भाष्ये पूर्वपदलोपोप्यत्र चिन्त्यमेव वृद्धनोः।
ल्यधनस्यादावपि तदापत्तेः यत्तु योगपदे संपदलोपोदाहरणं तत्र युजेरेव संयोगार्थकत्वेनादोषात् अन्तरङ्कोप्यवं।

उ·प· हितेश्चुत्वसिद्धयेस्तोश्चोश्चुरित्युक्तम् भाष्यसूत्रकारमतेऽपिस्पष्टप्रतिपत्तयेसंयोगपदाध्याहारएवोचित इतिदि
८ क् १० इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः इजादेः किम् ववौ गुरुमतः किम् उवोष अनृच्छः किम् आनर्छ नं न ऋच्छ।
न्टत्वामिति लिटि गुणविधानसामर्थ्यादाम्न भविष्यति किमनेन पर्युदासेनेति वाच्यम् गुणविधानस्य पर्य्येनामाव
वहितेऽपितत्प्रवृत्तेरिति शेखरे समाहितम् तत्राशंका सूत्रेऽनृच्छ इति पदाभावे आनर्छेत्यत्राम् प्राप्तः गुणो
ऽपिप्राप्तस्तत्र प्रतिपदोक्तत्वादपवादत्वाच्च गुणे कृते इजादित्वाभावाद् आमः प्राप्तिरेव नेति व्यर्थमनृच्छ पदमत्र समाधानम्।
विभावयन्तु सुधिय इति पण्डिताः शेखरपंक्तिस्तु इत्यत्र नच ऋच्छे लिटि गुणविधानसामर्थ्यादेव तत्सार्थक्यादित्यत्र
नार्थक्यादिति अनया पङ्क्त्या भाष्यसिद्धान्तोप्यागत इति सूचितं तथाहि इयेषेत्यादावाम्व्यावृत्तये उपदेशे गुरुमतोऽनृ
च्छ इति उक्त्या एवं तर्हि उंच्छेराम्वक्तव्यः अनृच्छ इति ज्ञापकादनौपदेशिकस्यापि गुरुमत्वस्याश्रय [illegible] णात् उंच्छ चकार
इत्यादावसिद्धो इयेषेत्यादावतिप्रसंगमाशंक्य उभयं न वक्तव्यमुपदेशग्रहणं न करिष्यते कस्मान्न भवति इयेषेत्यादौ उक्त
मवाकि मुक्तं सन्निपातविरोधादित्यनृच्छ ग्रहणं व्यर्थमेवेति भाष्यस्थितेः पूर्वे शेखरे अनृच्छ इति पर्युदासमाश्रित्य ॥ रामः
वैयर्थ्ये अनृच्छ इत्येव सिद्धे इत्यादिग्रहणमतुव ग्रहणं च स्पष्टार्थमित्युक्तम् इजादिगुरुमतेनैवानृ इति पर्युदासः॥

स्याद्येकोनान्यथेति तद्भावस्तदपि चिंत्यमेव संयोगे गुरुमत्त्ववत्तामेव ग्रहणापत्त्या ईङ्गतौ इत्यादीनामसंग्रहापत्तेः ह्रस्वो गु
रोरिति सामर्थ्यान्नायं दोषोन्यथा नृच्छ इत्येव ब्रूयादिति चेत्तावतापी नोय दिगुरुमत्त्वस्याश्रयसे इङ्गादेरसंग्रहः उंच्छा
देरेव संग्रह इति दोषसद्भावात् वस्तुतस्तु गुर्विजादे रित्युक्त्येतरत्कर्मशक्यमथवा गुर्वादेरित्येवास्तु दयायासश्चेत्यत्रा
संग्रहणादकार गुर्वादेश्चेन ह्योसेरेवेति नियमात्सिद्धेः नवासेरोपदेशिकाकारगुर्वादित्व नैतद्विषयकनियमेशात्वादिप्रभृ
तिष्वाम्स्यादिति वाच्यमलाघवेन सामान्यनियमाश्रयणादिति दिक् ११ अतो दीर्घो यञोमिमार्धधातुके किंमूके शवः
अङ्गनाकेणाह्नोस्यतरस्यामिति वः अत्र केचित्सार्वधातुकग्रहणमास्तु सुपि चेति सूत्रनियमादेवादोषात् सार्वधातुक
भिन्ने यजादौ दीर्घश्चेत्तर्हि सुप्येवेति केशव शब्दादावप्रवृत्तेः समाधानन्तु राजभ्यामित्यादावपि दीर्घापत्तिरिति अत्र नेम
दीर्घस्य सुविधित्वाभावेन नलोपः सुप्स्वरेति नलोपासिध्यभावात्सुप्सुतदूम्यापाद्य धर्माश्रयविधौ चेत्सुविधित्वादिति।
समाधानान्तरंतु तत्त्वप्रकाशिकायां द्रष्टव्यं १२ ज्योतिरायुषः स्तोमः समासेऽङ्गुलेः संग इत्यतं स्समास ईत्यनुवर्त्तते आ
भ्यामुत्तरस्योत्तरपदावयवस्य घ इत्यर्थः अत्र मूले समासे किम् ज्योतिषः स्तोम इत्युक्तम् तत्र इणकोरित्यधिकाराद
किन्तु ज्योतिस्तोमोस्ति ब्राह्मणानामिति प्रत्युदाहर्त्तुमुचितमिति पण्डिताः केचित्तु समास इत्यस्य निष्ठत्वावप्पस्य पदविधित्वा

उ·प·
९

न्तमर्थं परिभाषया समासएवास्य प्रवृत्तिरिति समासग्रहणं चिन्त्यप्रयोजनमित्याहुस्तन्न पदाधिकारस्यापदान्तस्यमू
र्धन्यइत्यतःप्रागेव निवृत्तेः भाष्ये उक्तत्वात् वस्तुतस्तुमूलाशयइत्थंयोज्यः १२ नुम्विसर्जनीयशर्व्यवायेपीतिषत्वस्यसा
त्पदाद्योरिति निषेधस्यापवादोयंतेननुम्विसर्जनीयेतिसंबध्यते इतिवाक्येऽपिप्रवृत्तिः नचप्रत्येकम्भिन्नव्याख्यानान्निंस
इत्यत्रैवात्राप्यप्रवृत्तिरितिवाच्यम् एवंतर्हि समस्तान्येवभीरुष्ठानाग्निष्टुदग्निष्टोमज्योतिष्टोमादीत्यत्र समासे किम् इत्या
नेनतदधिकारीयभीरोःस्थानमित्यादित्रिसूत्री किमर्थेतिप्रश्नाशयः असमासेप्रवृत्तिविरहात्सुरापार्यासतितदुत्तरमित्य
न्ये १४ रामाद्ग्रामादित्यत्रमूलेजश्त्वावसानइत्युक्तम् पूर्वत्रासिद्धाजश्त्वमिति मनोरमा अपवादत्वाज्जश्त्वंबा
धित्वाचर्त्वेनतोजश्त्वमितिशेखरः जश्त्वाप्राप्तिविषयेचर्त्वस्यचारितार्थ्यादपवादत्वसंगतेरितिशेखराशयः अस्यापीद्दू
षणान्तरंषष्शब्दादौपूर्वंषस्यषएवचर्त्वेनतोजश्त्वेषएवश्रूयेत जश्त्वादयःषडितिनिर्देशेनषस्यटकारएवनतुषका
रइतिपरिहारेऽपिपूर्वापरविरोधःशेखरस्यास्त्येव उपानदित्यत्रषत्वजश्त्वचर्त्वानीतितदुक्तेः किंचचतुर्णामित्यत्र।
णत्वंद्वित्वमितिप्रतीकमुपादायनतुद्वित्वंणत्वमित्येवयुक्तम् पूर्वत्रासिद्धम द्वित्वेइतिवचनादिदंवर्णद्वित्वेऽपिप्रवर्त एम·
तेवाक्कवागितिभाष्योदाहरणात् अन्यथाद्वित्वदृष्ट्याचर्त्वस्यासिद्धत्वाज्जश्त्वस्यैवद्वित्वेनस्यचर्त्वंपूर्वत्र[illegible]वगणापत्तेरित्युक्तम्। ९

अस्मादपि पूर्वं जश्त्वं पश्चाच्चर्त्वमित्यायातीति परिहृताः पदान्तविषये पूर्वं जश्त्वमिति न्याय्यमेवात्रावसाने इत्यस्य प-
दान्तमलां चर्त्वविधानेन चारितार्थ्यात् अत्र पदाधिकाराभावात् अनुकरणं चानितिपरमिति ज्ञापकादनितिपरस्याप्य-
नुकरणस्य सत्त्वादवसाने सदाद्यनुकरणेऽप्यतत्तत् इत्यादौ पक्षे चर्त्वस्यापीष्टत्वात् न त्विदमयुक्तं न ह्यनुकरणत्वभङ्ग-
भिया शास्त्रस्य बाधश्चमत्कारतामुपैतीति पटत् इति इत्यादिषु अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ इति शास्त्राणामप्रवृत्त्याप-
त्तेः तेषां वैयर्थ्यापत्तेश्चेत्यलं विस्तरेण १४ प्राचां ष्फस्तद्धितः गार्ग्यशब्दात् ष्फः आयनादेशः यस्येति चेति तद्धितनिमि-
त्त इकारलोपः तद्धितान्तत्वप्रयोजनं प्रातिपदिकसंज्ञा च फलं तस्य तेन षिद्गौरेति सिद्धश्च ङीषिति तत्र स[illegible]
षित्वसामर्थ्यादप्रातिपदिकत्वेऽपि ङीषा च सिद्धिमाश्रित्य तद्धितग्रहणं प्रत्याख्यातम् गोकक्ष्यशब्दो गर्गादिषु अ-
न्तस्तस्मात् क्रौड्यादिभ्यश्चेति क्रौड्यादिगोकक्ष्यशब्दात् ष्यङ् ततो यङश्चेति चाप् गोकक्ष्यानतः ष्फप्रत्यये विवक्षिते
तद्धितसंज्ञायां भस्याढे तद्धिते इति पुंवद्भावे चापो निवृत्तिः ष्फप्रत्यये षित्वान्ङीष् गोकक्ष्यायणीति सिध्यति पुंवद्भा-
वश्च तद्धितत्व एव ष्फस्य संगच्छते पुंवद्भावाभावे यङन्तत्वविरहात् ष्फो न स्यादिति कस्यचित्समाधानं न युज्यते तथा
हि गोकक्ष्यशब्दपाठस्य क्रौड्यादिषु भाष्ये प्रत्याख्यातत्वात् गोकक्ष्येति तु षाद्यत्रश्चेति चापि सिध्यति मास्तु क्रौड्यादि-

उ.प. त्वात्ष्यङ्नचगौकस्यायणीतिनसिद्ध्येत्चापःष्फप्रत्ययस्याभवात्ल.दितिवाच्यम् प्राचांष्फ इत्यत्रसवत्रेति सूत्रात्सवत्रेत्यपकृष्य प्राचामसवत्र ॥
१० ष्फविधानात्तगौकस्येतितद्दीचांमतेसत्यपि एवञ्चगौकस्यापुत्र इत्यादौ ष्यङ् नत्याभावेनष्यङ् सम्प्रसारणमित्यस्याप्राप्त्या गौकस्यायुः स ।
म्प्रसारणप्रतिषेधो वक्तव्य इति वार्तिकमनारम्भणीयमित्यपरमनुकूलम् किंच ष्फप्रत्यये विवक्षिते भस्याढे तद्धित इ
त्यस्य प्रवृत्तिरनुचितैवायनादेशोत्तरमेव भसंज्ञायाः प्रवृत्तेः किंच ष्यङ् तेयजंतत्वविरहेणष्फस्याप्रवृत्तेः किंच त
द्धितग्रहणमन्यतोऽपि विधानार्थं तेनासुरेरुपसंख्यानं नापूर्वमिति कैयटोप्येकदेशी तथाहि आसुरेरुपसंख्यानमि
त्यस्याग्रे भाष्ये छश्चेति वक्तव्यमासुरीयः इत्युक्तं तत्र सिद्धान्तः कैयटः आसुरिणा प्रोक्त इति विशेषेर्थेऽ नश्चेति अणि प्राप्ते
छ एव क्रियते लाघवादन्यथा हि आसुरीयग्रहणं कर्तव्यं स्यादिति एतेनोपसंख्यानस्यावश्यवक्तव्यत्वं प्राचामिति सूत्रस्था ।
भाष्ये तद्धितग्रहणप्रत्याख्यानमेवाद्रियत इति तत्त्वप्रकाशिकायां द्रष्टव्यम् ९५ टिड्ढेत्यत्र वार्त्तिकम् नञ्स्नञ्ईक
क्ख्युंस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानमिति तेन ङीपि अन्तानुदात्ताविमौ गौरादिङीषि तु अन्तोदात्तावितिग्रन्थकाराः
तत्र परिङताः वार्त्तिके गौरादौ चानयोः पाठो मास्तु बह्वादिष्वेवानयोरस्तु पाठस्तत्र पाठान्ङीषसिद्धः पुंक्षेवयस्यचरमइ राम:
तिङीवितिस्वरद्वयसिद्धिरिति समाधानं विभावयन्तु सुधिय इति अत्रेदं तत्त्वं ६ ४ ७ ३ ६ ४ ७ ३ १०

तरुणी तलुनशब्दौत्रोरश्चलइतिउनन्प्रत्ययान्तौयौगिकौतरतिप्रथमंवयस्तरतिदुःखमितिवायदाहुःखतरुणकं।
ओरणादिः तदापिङीषुसिद्धयेगौरादिपाठआवश्यकोनेहवयस्यचरमइतिप्राप्नोति एतच्चवयस्यचरमइतिब्रुवतातरु
णतलुनयोरूपसंख्यानंकुर्वतावार्त्तिककारेणसूचितम् सूत्रकारमतेनप्रथमवयोवाचिनएवग्रहणात्तरुणतलुनयो
रग्रहणमेवसर्वथेतिगौरादिपाठस्तयोरितिबोध्यम् मध्यान्हेतरुणीरविरित्यादौप्रचण्डोरविरित्याद्यर्थमावश्यकं
तरुणशब्दःप्रौढपर्यायोपिअथतदर्थेकोयदातरुणशब्दः प्रयुज्यतेथवातरुणतात्पर्येणवृद्धेपिप्रयुज्यतेऽथवा।
प्रौढ्यार्थकोवागृह्यतेतन्नास्यर्थ्येणोपसंख्यानमिति १६ घोर्ङितिअन्त्याङःस्यसुपीतिचानुवर्त्तते अत्रपरिङन्त्यस्य
ङीत्येवास्तुएतस्मिन्विधिरिति परिभाषयातदादिविधौङादौसुपीत्यर्थेणसिद्धेरितग्रहणंव्यर्थंप्रायौगिकङादेरसम्भ
वादावौपदेशिकङादित्वंगृह्यते प्रवाहुशब्दात्तृतीयैकवचनस्थानेआङ्याजेरित्याङादेशस्तुङादेशएवास्तुप्रवाह
वेत्यादिसिद्धयेमत्यामित्यादौतुङेरामादेशोनस्यङादित्वाभावादाणनद्याइतिनप्रवर्त्तततङितिकरणेतुअनुबन्धका।
र्य्यत्वादनल्विधावपिस्थानिवत्वाज्ज्ञायतेयद्यपितथाऽपिङेरामित्यत्रकेङोमित्युक्तेनकश्चिद्दोषइतिप्रश्नः अत्रोत्तरंङा
मादेशेकृतेलशक्वितसंज्ञा णन द्याइत्याट्चप्राप्नोतिआडागमस्याङ्त्वाद्द्वारोपरिभाषयान्तरङ्गायाअपीत्संज्ञायाबा

उ·प· धेङ·कारस्य वणापत्तिराडागमस्य नित्यत्वमपिइतिकेचित्तस्माद्धत्तेवस्तुतस्तुइत्यग्रहणंस्यष्टार्थंआएनयोःइत्यादौसेनान्या
११ मित्यादौङामादेशश्चरितार्थइतिनद्यावन्तेपरत्वान्ङामादेशेसकृद्गतिन्यायाद्राडागमाप्रवृत्तेर्यणारूपसिद्धिःनचाडाग।
माभावेनुट्स्यादितिवाच्यम्।निरनुबन्धपरिभाषयाआम्ग्रहणेनङामो।ग्रहणादतएवसानुबन्धोङामादेशश्चरिता।
र्थः नचैवंरीत्यानुटोऽभावेऽपिआट्इवयाट्स्याटोरप्प्रवृत्तिःस्यादितिवाच्यम् लक्ष्यव्यवस्थापकत्वेनतोन्यायो
पुनःप्रसङ्गेतिसकृद्गतेतिवक्तव्यस्यानुरोधाद्याट्स्याटोर्विषयेपुनःप्रसङ्गाद्याट्स्याटभवित्यदोषात्कथमन्यथाऽदिक्।
तेऽपियदागमन्यायात्परादिवद्भावाद्धाऽमत्वेनप्राप्तस्यनुटोवारणंभाष्योक्तंसंगच्छेत आगमादेशपरत्वात्कृतेपुनःप्र
संगादाटतस्मिन्कृतेसकृद्गतिन्यायान्नुटोऽभावइतिभाष्यमतेयथासिद्धिरिष्टस्यतथाऽत्रपक्षेङामिकृतेसकृद्गत्याऽऽटोभाव
पुनःप्रसंगाश्रयणाद्याट्स्याटोःप्रवृत्तिरेवनभेदोरूपसिद्धिस्तमेवअथवाभवत्वाइङ·स्येसंज्ञानुत्पन्नशङ्कित्यत्रापि
देशेऽजित्यतउपदेशपदानुवृत्त्यासेत्स्यति प्रत्ययस्योपदेशेआदिभूतंयत्तत्रशकुनेस्येत्संज्ञेतिव्याख्यानात् एत
च्चचुटूइतिसूत्रेभाष्येध्वनितंतथाहि चञ्चुपचणपोश्चकारप्रतिषेधइतिवार्त्तिकप्रत्याख्यानायभाष्येउक्तंयकारा। राम·
दौचञ्चुपचणयोःकिंयकारोनश्रूयतेलुप्तनिर्दिष्टोयकारइति अत्रयकारोलुप्तोऽपिप्रत्ययादिश्चइत्संज्ञापा ९ ॥ ११

स्यापदेशोऽन्त्यादिश्ववकारो नास्तीति तात्पर्य्यफलम् कल्प्यम् सामर्थ्यकल्पनाया अनौचित्यादेव च्वलशक्तिस्येतत् सूत्रेऽपिसाह ।
च पर्य्यायोपदेशपदानुवृत्त्याऽदेः ष इति तत्वप्रकाशिकायां द्रष्टव्यम् १७ अनेकाल्शित्सर्वस्य अत्र शेखरः नानेकाल्शिदिति
नुनोक्तम् तन्नयुक्तम् अनन्तरत्वादादेः परस्यैव निषेधे हि ङिद्नेकाल् अलोऽन्त्यस्येत्येवान्त्यस्य सिद्धे ङिच्चेति व्यर्थं म ।
वेत्यत्रानंतरन्यायो न प्रवर्त्तते अत्र समाधानं कुर्वन्नु सुधिय इति अत्र परिडतोः यद्यप्येतत्कौस्तुभेप्युक्तम् अन्त्यस्यादेरिति
चानुवर्त्यानेकाल्शिदाद्यन्तयोर्नेति ङिद्नेकालोऽन्त्यार्थे ङिच्चेत्यारब्धव्यमिति तथापि युक्तं शेखराशयः ङिच्चेत्यारम्भात्य
द्वाधेल्केशात्पद्लाघवाद्यथान्यासमुचितमिति १८ अदर्शनं लोपः अत्र षष्ठी स्थान इत्यनुवर्त्तते तेन षष्ठ्यन्तस्य स्था
पददर्शनं तल्लोपसंज्ञ इत्यर्थः तेनत्र पुइत्यत्र क्विपोऽप्रसंगात्तददर्शनस्य लोपसंज्ञाऽभावाद्ध्रस्वस्यापिनीति तुकून भवतीत्या
ह्रप्रसक्तस्येति तदुक्तं शेखरे तस्मात्त्र पुइत्यत्र क्विपोऽदर्शनस्य सत्वेन न प्रत्ययलक्षणेन तुगापत्तिर्दोष इति अस्वायं शेख
रग्रन्थः स्थानिवत्सूत्रस्य भाष्यविरुद्धस्तथाहि भाष्ये शब्दस्यानित्यत्वाद्वृद्धेरेवास्थानित्तादेशता चेति पक्षे सेनानीरित्या
दोकर्म्मण्यण् वृद्धिः क्विब्वृद्धेरिति स्थानिवत्त्वेन वृद्धिः प्राप्नोतीत्याशंक्य षष्ठीनिर्दिष्टस्य स्थाने यत्रादेशस्तत्रैव स्थानिवदि
तिसमाहितं प्रकृते क्विपः प्रातिपदिके प्रत्ययलक्षणेन तुगापत्तिः प्रत्ययलक्षणा

उ॰प॰ १२ सूत्रेणापि स्थानिवद्भाव एवानूद्यत इति चेन्न त्रपुइत्यत्र दोषाभावेनैतात्र भाष्यग्रामणी रित्यत्राणं प्रसंगे प्राप्ते क्विप्प्रसंगे वु।
द्धेरेव स्थानिवद्भावाद्वृद्धिमार्शकयोः त्वांणप्रसंगः क्विपाऽसो बाध्यते इत्युक्तमप्रक्तस्तद्धि षतिक्विपो विधानादरंणोऽत्वा प्रसङ्ग
इति कैयटः अस्माद्भाष्यात् षष्ठीनिर्दिष्टस्य स्थानिवद्भावो बाधित एवत्र पुइत्यत्र तुम्त्राणाइव क्विपः प्रसंगो नास्तीति तत्र प्र
त्ययलक्षणाप्रदर्शनमेकदेशिन इति तत्त्वमग्रामणीति षष्ठीत्यत्रत्यवनार्थे निरूपितार्थाधिकरणत्वाभाववत्क्विवन्ता।
र्थनिरूपितधात्वर्थक्रियायाः प्रकृत्यर्थत्वाभावाच्च प्रकृते षष्ठी स्थाने इत्यस्य भाष्येऽनुवर्त्तितत्वाच्च वस्तुतस्तु स्था
निवत्सूत्रोक्तषष्ठीनिर्दिष्टस्यादेशः स्थानिवदिति भाष्येणावगतार्थता प्रकृतसूत्रे षष्ठी स्थाने इत्यस्यानुवृत्तिप्रद
र्शनं भाष्यस्य स्पष्टार्थमेवेति यत्तु अदर्शनमिदित्येवास्तु अदर्शनस्य तत्संज्ञातस्य लोप इति न कर्त्तव्यमुपदेशः जित्या
दिसूत्रैरदर्शनस्यैव विधानादिति तन्न कृत्रिमाकृत्रिमयोः कृत्रिमस्यैव ग्रहणाभ्यनुमितनिवृत्तेरिव प्रत्ययः स्यादि
त्यादिष्वित्यदेनादर्शनप्रतीत्यापत्त्यालक्ष्यासिद्धेः तपरसूत्रस्य कृदिंत्यादिविषयं स्यान्नक्कौ एङन्यन्यायेनेत्सद
र्शनबोधिकासंज्ञा स्यान्न तु न कालबोधिकेति संज्ञयोर्विरोधाच्च समावेशासम्भवः इदि कमात्राकालिकेकार
रूपस्य भावस्य दर्शनरूपत्वाभावान्न परसूत्रेणास्याः संज्ञायाः बाधेऽस्या निर्विषयतापत्त्योपदेशः जित्यादीनां स्व १२

स्यात् इदितो नुमित्यस्य त्वयमर्थः स्यात् इदितो ऽदर्शनं यस्य सामर्थ्यात् यस्येकारो नास्ति अनप्रभृते स्तस्यैव नुम्स्यात् न त्विति
प्रभृते रिकारवतो न स्यात् अथाऽपि कथंचिदन्नेदितइतिव्याख्यानात्स्यादुञ्जामिदित्यादिष्वतपरनिर्देशेन निर्वाहे तु अ
दर्शनमिदिति सुवचमेव ९१ ह्रिस्विश्च नुरिति कृत्वोर्थे अत्र शेखरः इसुसोरिति उत्तरसूत्ररीत्या ह्रुचइति सूत्रयितुमुचि
तम् सुजन्तस्य पदस्येत्यर्थोदिति अत्र दूषणं चतुष्करोतीत्यत्र इदुदुपधस्येति नित्यषत्वापत्तिः सुजर स्यासिद्धत्वात्
अप्रवृत्तेः सिद्धान्ते तु चतुर्ग्रहण सामर्थ्यान्नासिद्धत्वमित्यदोषइति अत्र समाधानमिदुदुपधस्येत्यत्रापि सम्बन्धापत्तेः
सिद्धान्ते तु चतुर्ग्रहणसामर्थ्यान्नासिद्धत्वमित्यदोषइति अत्र समाधानमिदुदुपधस्येत्यत्रापि सम्बन्धापत्तेः भाष्ये तु इदु
दुपधस्येत्यनुवर्त्य कृत्वोर्थे इत्येव सुवचमिति स्थितम् तदुपपत्तिस्तु सुच इत्येव सिद्धे गुरुभूतनिर्देशादत्रासिद्धत्वमिति
चतुष्करोतीत्यत्रेष्टो विकल्पः संपन्न इति तत्वप्रकाशिकायां द्रष्टव्यम् ९० इको गुणवृद्धी सूत्रप्रयोजनम्वार्त्तिकमिग्ग्र
हणमात्सन्ध्यक्षरव्यञ्जननिवृत्त्यर्थमिति अत्र कैयटः अकारस्याकाररूपे विशेषो नास्तीत्युक्तमिति अत्र केचिद्विशेष
दर्शयंति अकारस्याकारे गुणे कृते पेचिथेत्यत्र न शसददवादिगुणानामिति निषेधादेत्वाभ्यासलोपौ न स्यातां वृत्तौ तु
विशेषो नास्त्येव थलि च सेटीत्यारम्भसामर्थ्यान्न विशेष इति पेचिथेत्यत्रेव ववरिथ समरिथेत्यादावपि निषेधापत्तिः

उ.प. नश्च सद्देदेति सूत्रे गुणग्रहणस्य तु नैवं यथर्थ्यम् पपरन्तुः यपरुरित्यादौ ... तृतामात गुणाकृत ... त्वाभ्यासलोपनिवृत्त्या चारि
१३ तार्थ्यात् अत्र केचिदित्थं समाधानं कुर्वन्ति केवलदीर्घस्थानिकगुणविषये न ... सोऽस्य सावकाशत्वे इति गुणग्रहणमुपहा
यतस्थानेइग्ग्रहणमेव ... ग्रहणम्वा कुर्य्यात् सामान्येन गुणग्रहणसामर्थ्याद्धि जातीयस्थानिकविजातीयगुणस्यैवं ग्रह
णादत्र विजातीयस्थानिकविजातीयगुणस्याभावादिति केचित् अन्ये न काप्यनुपपत्तिः अथवा घलि च सेटीति सूत्रस्य भाष्य
रीत्या नश्च सद्दे सूत्रे गुणग्रहणं गुणावयवपरं गुणावयवौ यौ अकारस्तस्य निषेधः सच नुन विधेत्सत्रैव सम्भवतीत्यदोष इ क्षिप
णिङन्तः व स्तु नस्तु अकारान्तधातोरेवाकारस्याकारेण गुणे कृते न विशेषतेति केचित् अटाश्रयः अकारोपधहलन्तगुप्त अलोऽन्त्य
स्येति हलन्तस्य गुणः नाचः इकः परिभाषाया अभावात् अथ पुकि अन्तः लघ्वी उपधा पुगन्तलघूपधा चानयोः समाहारः
पुगन्तलघूपधमिति समासमाश्रित्य व्यधिकरणान्वयादङ्गावयवलघूपधाया गुण इति व्याख्याने ... लमन्व्य ये चिथेत्यादौ
विशेषोक्ति सम्भवस्सोऽपि न युक्तः वार्तिकप्रयोजनम् प्रत्याख्यानस्यैवास्य प्रकारस्य भाष्ये उक्तत्वात् किंच अयं प्रकारो न वा
र्त्तिकसम्मतोऽन्यथा कार्यसंधारेत्यादेव ब्रूयाद्वातसन्ध्यक्षरेति न ब्रूयात् पुगन्तस्याङ्गस्य गुणो लघूपधस्याङ्गस्य गुण इति सा १३
मानाधिकरण्येनान्वयेऽलोऽन्त्यपरिभाषोपस्थितिप्रसङ्ग एव वार्त्तिके आदित्युक्तिसङ्गच्छते पुगन्तलघूपधस्येति सूत्रं तु उपधाव

स्येति नियमार्थं स्यात्तेनैव हि तो क्निते स्यातौ गुणः गोपयतीत्यादौ नियमस्याविधिर्गुणाए वेतितन्द पिनव्यपदेशिवद्भावेन तत्वात् २४
क्विति प्रतिषेधेन तन्निमित्तग्रहणं कर्त्तव्यं किम्प्रयोजनं उपधारोरवौ सिद्ध्यर्थं न वक्तव्यं ज्ञापकात् प्रतिषेधो भविष्यति पदयमिको
ऽकल्पहलन्ताच्चेति सनः कित्वशास्ति तज्ज्ञापयत्याचार्य्यो भवत्युपधानुपधायात् तस्यापि निषेध इति ग्रन्थः अत्र केचित्
हलन्ताच्चेति सत्त्वस्य न वैयर्थ्यं हलस्सनि सन्यङोरिति द्वित्वेऽत्र लोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपेऽरम्भ इच्चेति हलन्ताच्चेति स
नः कित्वे विधेऽसतीत्यत्रानिदितामिति नलोपार्थत्वात् कित्वस्य दम्भ इच्चेत्यत्वसिद्धे हलन्ताच्चेति सामान्यस्यारम्भात् सुमी
धानं स्तुसृजिदृशोर्झल्यमकिति सनो कोऽभूत् दंभेरिति लघुनोपायेन सिद्धे हलन्ताच्चेति ज्ञापकमेवेति पाण्डिताः वस्तुतस्तु
दम्भेरित्तु कृसनि मीमाघुरभलभशकपतपदामच इस्सिति मीमादीनामित्यादेशे मित्सति दित्सतीत्यादौ गुणाभावार्थं ह
लन्ताच्चेति सनः कित्त्वार्थमावश्यकं तथा सनीवन्तर्द्धेतीडागमाभावे दिधूर्षतीत्यादिसूत्रारम्भ एव सिध्यति ज्ञापकापे
भाष्यस्यत्वयमाशयः प्रतिलक्ष्यं लक्षणभेदः पृथगपि नलोपामागमाभावे भाष्ये ... इति तावद्विधिर्लभ्या उपधागुणनिषे
धार्थो हलन्ताच्चेत्य चरितार्थ इति ज्ञापकत्वं खजस्येति २२ नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य अन्तग्रहणमत्र ज्ञापकसूपदस्य
त्यधिकारः तत्र केचित्स्थानषष्ठी केचिदवयवषष्ठी तेन मादुपधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्य इत्यत्रावयवषष्ठीत्वे पदान्तस्य वमतोर्म

उ.प्र.
१५
संयोगसंज्ञान्त्रपेक्षते इति पाणिनेरभिप्रेतोऽन दृश्यत इति युज्यताम् यदि तस्मादित्यस्य प्रत्याख्यानेऽतिस्त्रां ग्रहणं तर्हि शसो
नः पुंसि ह्रस्वस्याकोऽदीर्घ इति पूर्वसवर्णा इति चेत् तु न्यायपञ्चम्या विपरिणामश्लोकः पूर्वसवर्णदीर्घात्यत्यस्येति व्याख्यायते किमनेन तत
स्यादित्यनेनेति तत्त्वप्रकाशिकायां स्पष्टम् २२ हेलङ्याभ्यो दीर्घात्सु तिसि पृक्तं हल् मृनात्सु याहलङ्यापस्तोरित्येवसूत्रयितु
मुचितमतत्रशब्दरत्ने सुदृतिस्याः पलक्षणमन्यथादिगाराज्यमिति नासिद्धोऽत विभेदिति स्थिते ऋत्वामिथ्या संयोगान्तलो
पेरोरीति लोपे संयोगान्तलोपस्य पूर्वत्रासिद्धत्वात् दलोप इति दीर्घो न स्यादिति ग्रन्थः शेखरविरुद्धस्तत्र हि अन्यघो इति
भाष्यप्रयोगात् पूर्वत्रासिद्धमित्यत्र पूर्वपदेन लोपसूत्रस्याग्रहणबोधनात् दित्वं तन्मतेऽत्र तत्त्वं विरोधपरिहारः भाष्यप्रयो
गस्य साधुत्वस्यासत्ति पक्षे स्वीकारादिति प्रकृतेन तु तिस्याग्रहणायत्तेस्थिते तत्तत्र एव साधुत्वं न भाष्यप्रयोगसाधुत्वस्य
स्यसत्ति पक्षे स्वीकारात् नास्य पक्षे व्यायत्रानुगम इति पंक्ति विशतीति शब्दस्य भाष्यादिति परिष्करणे वस्तुतस्तु शेखरो
क्तः सम्यगेव पितृराज्यमित्यत्र सूत्रकारसिद्धान्ते पिसंयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वाद्दीर्घो न प्राप्नोतीति रोरीति लोपस्य
अपासिद्धत्वेऽपि संयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वेनोक्तभाष्यप्रयोगो वयस्य हानमुन इत्यत्र ननेत्यैव कर्तव्ये मुग्रहणं योग १५
विभागार्थं नेति मुनेत्ति क्वचिदसिद्धत्वन्नेति व्याख्यायप्रयोगानुनिश्चित्यनाभिप्रसंगः आश्रययोगविभागार्थं नेति तु नेति

अत्र वप्रत्ययः परइति रेफस्य लोपः विसर्गः अजर्थाइति भाष्यस्य [illegible] पूर्वपक्षे तिरस्ति अथवा कल्प्य [illegible] नवनात [illegible]
रेषः संयोगादिलोपादिवार्त्तिकानियोगविभागसिद्धानीतितत्वम् २४ वदव्रजहलन्तस्याचः हलन्तस्याचइत्येवसिद्धेवदव्रज्योः [illegible]
हरोर्थमिति हलन्तेरितिवैकल्पिकेदीर्घवाधनार्थं ननुवदव्रज्योरचइत्येवास्तु अजग्रहणसामर्थ्याद्धलन्तस्याचइत्यर्थोभविष्य
तिवदिव्रजोरव्यवस्था चइतिमार्थः अतोल्लान्तस्येत्यतोऽतइत्यनुवृत्त्यैवसिद्धेतस्यैवार्थ्यात् अजग्रहणमनुनासिकेति चि
वृद्धिःपरेषामनुषिक्तत्येनासिद्धेः अनिगन्तार्थमिदमित्यपिन अचिकीर्षदित्यत्र णाय [illegible] पोविधानवचनात्सोपविशेषात् ।
अपासीदित्यत्र [illegible] गीत्तिविशेषः रजनानामित्यनेनसिद्धसम्भवात् नदेतत् [illegible] प्रकाराः एवन्तर्हि [illegible] हलन्तग्रहणा
मनुवृत्तंहलग्रहणमनन्त्यार्थम् अजग्रहणमनिगर्थमिति अभांक्षीदराक्षीदित्यादिसिध्याःच आनन्तर्याश्रयणेऽपिवि।
ध्यर्थमित्यर्थः अन्यथाचवासीदित्यादावप्यतिप्रसङ्गः स्यात् नदु [illegible] सिद्धान्तव्यवायेतुनभवतियदि सिचोनन्त
र्यंविशेष्यतइति अथानिगर्थमितिभाष्यस्यासमर्थः अग्ग्रहणाभावइत्यर्थः [illegible] स्याने अभैत्सीदित्यादावेवस्या।
त्रतुअभांक्षीदित्यादावितिअन्तग्रहणानुवृत्त्यर्थमन्यथाहलोऽचइत्युच्यमाने [illegible] स्थानेवृद्धिःस्यादित्यप
मप्यर्थआशंकातेतिकैयटस्यष्ठार्थम [illegible] नुचितश्शाखरेसाम्भवात् २५ [illegible] विशेष [illegible] भावा

उ.प्र. द्वान्तपदेलाभेस्पष्टार्थेन्तादितिशेखरः। प्र[illegible]न्तादेतिसूत्रेशेखरेऽनन्तग्रहणंपदान्तकार्य[illegible]अन्यथापदविधित्वात्[illegible]समर्थप
९६ रिभाषोपस्थितेरसमर्थेतिष्ठतिकुमारीछत्रं हरेइवदत्त इत्यादौनस्यादित्युक्तम्[illegible]पदान्ता[illegible]त्यत्रतुनसमर्थपरि
भाषोपस्थितेः षस्मामित्यत्रतदुपस्थित्यैवनपदान्तादित्यस्यानुपस्थित्या[illegible]सर्वे[illegible]व्यापत्तेः समर्थपरिभाषाप्रतिवि
पादित्स्यएवनपदान्तादित्यस्यासिद्धत्वान्नतस्यापरिभाषोपस्थितिरितिन[illegible]के[illegible]विरो[illegible]शेखरस्येतिपौरोडता:नपदा[illegible]
दित्यत्रयेनविधिरित्यस्यानित्यत्वबोधनार्थमनन्तग्रहणंमत्तेनसमासप्रत्ययविधौप्रतिषेध इत्यादिवार्तिकसूत्रकारेणापिवे
पनेमितिनापूर्वमकिन्त्वतिङ्ःतिङ्ग्रहणंपचतिभवतीत्यादौमाभूदितितत्रसतसूत्रतुसमर्थ इत्येवसिद्धे[illegible]ऽर्थाभावएवसा
मर्थ्यमितिकृ[illegible]तिज्ञापकात्प[illegible]कार्यैः पिक्कचित्समर्थपरिभाषानुपस्थित्यैवनुकिंसिद्धेपदान्तादेः[illegible]नग्रहणमपिस्व
ष्टार्थम्[illegible]विशेष्यविशेषणभावेकामचारस्यापिबोधनार्थमनन्तग्रहणेनोतश्चप्रत्ययादसंयोगपूर्वात् इदौष्ठ्यपूर्वौ
स्येत्यत्रोकारयोःसंयोगपूर्वः ऋकारोयत्रोष्ठ्यपूर्वइत्यादिव्याख्यातंभाष्येसङ्गच्छते अन्यथोकारान्तस्यासंयोगपूर्वत्वे
[illegible]ऋकारान्तस्योष्ठ्यपूर्वत्वग्रहणंवादाश्नुहि इत्यत्रहेर्लुक्स्यादुकारान्तप्रत्ययस्यासंयोगपूर्वत्वादुकारयोः[illegible] ९६
[illegible]इतिव्याख्यानेनदोषः एवंसंकीर्णा इत्यत्रधातुर्यत्र ऋदन्तस्य [illegible] पूर्व इत्यर्थेऽत्रैवस्यान्नपिपूर्व इत्यत्रस्यादितिसमेत्वेभा

ङ्गम् २६ ङसिङसोश्च अत्र ङिदसीत्येवसिद्धे ङसग्रहणं स्पष्टार्थमिति पण्डिताः ङिदसङ्गृत्युक्ते प्रत्ययग्रहणानापत्त्या
दिरसम्बन्धे हरेरित्यादौ नस्यात नियमात्पदान्तादेङोऽतिपूर्वरूपं चे न्ङिदसो कारस्यैवेति पुंसो मुङि तिअमुङि
शत्सोप्युक्तकरणादि ... अस्पतीति भवतितस्य देवदत्तोऽस्पतीत्यादावेव प्रवृत्तिः स्यात्प्रकृतिकत्वकरणमित्यतिदेश
नङि ... अजहत्स्वार्थपक्षे प्रक्रियादशायां कल्पितेनास्यार्थवत्वाच्च अतस्वनं मस्कृ ... सन्नमः पदस्या
र्थवत्वं नोपपदविभक्तिरित्यनेन द्वितीयावारणं नत्वर्थवत्परिभाषयाऽनमसोः नुर्थवल्लिगति संज्ञाविहा ... सोराणि
सत्वस्यैवानापत्तिः अनिनस्मिन्ग्रहणेऽनर्थकस्यापि ग्रहणाच्च प्रत्ययाप्रत्यययोरिति प्रत्ययङिदसोग्रहणं तुतस्मा
परिभाषैवनास्ति कथमन्यथाचार्योङसोग्रहणं कुर्य्यात् ङसेप्रत्ययमिदमुक्तं ... प्रत्यकादापत्तेः ङोन्त
संतपदसम्बन्ध्यति परस्येतिनार्थः नन्वेवनान्ते ङः प्रवृत्तिः ... दशङि ... वक्तव्यं पृथक् ... समम
र्थ्यादेवास्य पदान्तविषयत्वादपदान्तः सङ्गतुङसोः पर एव सम्भवतीति ... प्रत्ययङसिङसोर्ग्रहणं तु साम
र्थ्यकल्पना अयरीप्य स्यात्प्रत्यय ... यात् अत एव ऋत उदित्यस्य व्याख्याने ... दितिनिर्देशे ङङसि
सोः प्रत्ययाभ्याम ... संपादन्यथाकर्तुः अस्यतीत्यत्र ओकार एकादेश ... ङसिङसप्रत्ययाभ्यामङ्गसंपत्र

अ.प. स्तम्भवात् पदान्तस्य णत्वासिद्धेस्तदर्थत्वेऽपि ङिदसंग्रहणान्मध्येः सम्बन्धो ऽस्यान्त सर्वं चुर्यः पत्युर्नः जौनिर्दग्नुरित्यादिरिदं शोः प्र
१० त्ययाप्रत्यययोरितिपरिभाषाश्रयणेन ङिदिग्रहणोनुप्रतिपत्तिक्लेश एवेति दिक् २१ सुप्तसमि अत्रस्य विशेषेपेक्षमौभि ङिनि
इगितिवानक्ठनं परिभाषाज्ञानगौरवापत्तेरित्युक्तं तत्रसाकृत्कार्थत्वात् सम्याक्षयोन्यू अभमकत्र ईतिस्थिर्मिङादेशो
ङि चैत्यस्य प्राप्तमिङादेशस्य ङित्वादंत्यस्य स्यात् सम्प्रधानन्तु वहिरङ्गः कुत्सादिनिमित्तकत्वेनाके चोवहिरङ्गत्वादादेशान्तरेमेवा
क जिति स्त्रथेन तत्त्वभाष्यप्रामाण्येनात्राकचोऽनभिधानमवेति पण्डिताः नतु मनुसमः समीतिसूत्रेऽकचोऽनभिधानेकल्यत्र
भाष्यप्रामाण्येनतोपलभ्यामहे किन्तु इदमोन्वादेशेऽशनुदात्त इतिसूत्रभाष्ये विचित्रास्त्विति तद्वृत्तपइत्यकचन ज्ञायत इत्युक्त
मत्त भाष्यप्रामाण्ये नात्राकचोऽभावे मिङि त्युक्तेरूपाविशेषोक्तिः शेखरस्ययुक्तैवकिंच सम्यगर्थ सशब्दे कृतस्तासिम्भवा
नास्ति सत्त्व तग्रहणातु समिग्रहणादिष्वगदेवयोरित्यत्त ष्टेरित्यनुवृत्तिर्माभूदितिकृतमपदामुटेरित्यनुवर्त्य समाइत्युक्तं तदान
किञ्चिदिति तत्त्वप्रकाशिकायास्पष्टम् २८ सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः नेनुपदर्द्धधातुकयोरित्य रुजे व्यर्थमार्द्धधातुक
साद्रु ग्लाद्रुत्रो रित्युच्चार्य्यविहितस्यपि नोग्रहणात्तु लु इत्पादौ नदोषः सार्वधातुकमपिदितिसूत्रेमात्तु समाधानं साहचर्य ११
र्थे नानित्यज्ञापकार्थत्वं सूत्रसौति कृत्वार्धग्रहणां सूचइति न्यासेन खण्डितमेव फलन्तु सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेत्यत्र

[illegible]नाद्यप्रयत्नस्याङ्न्तसंम्बन्धिनोलङः स्थानिकस्यापिनान्तसिद्धोऽ दद्‌ऋवोभुवुरितिपरिगृहीताः वस्तुतस्तु[illegible]

तु[illegible]दिति[illegible]मसादीनांडित्वार्थतेनहतोहथइत्यादावनुनासिकलोपः ग्रहिज्यादिषुसम्प्रसारणादिसेत्स्यतिनच[illegible]ः

पित्संज्ञाविज्ञानादपित्तिङ्‌ दुर्लभइतिवाच्यम् तिङ्‌ संज्ञाविधावौपदेशिकपित्वस्यसामर्थ्यनाश्रयणात्सार्वधातुकप्रदेशेतु

पिद्ग्रहणा[illegible]किंत्वअपिद्ग्रहणमसंयोगाल्लिट्‌ किदित्युत्तरार्थमपिवाच्यम् पित्सार्वधातुकयोरिति[illegible]पितिङ्‌ितीतिनि

षधादौपदेशिकपित्त्वेवप्रवर्तनेदोषः कैश्चिदितिचेन्नप्रदेशेषुपित्पदेनकृत्रिमस्यैवग्रहणान्नाभ्यस्तस्य[illegible]

देशेपि इत्संज्ञकोयःपिदौपदेशिकइत्यर्थस्यावश्यकत्वेपिशास्त्रेउभयगतिविज्ञानान्नस्यानुदात्तेङि हुदुपदेसस्त्र[illegible]

र्वधातुकमितिपिदित्युच्यमानेएवंस्नुचोऽपितिरुदादिभ्यःपितिनु[illegible]मयप‍ः पितियकुपितिअकृतपितोदीर्घइ

त्यादौसंदेहापत्तेरेवस्यात् कृत्रिमपितोग्रहणमस्त्यपिचेत्‌ङीत्वस्यैवाभावे[illegible]पितिङ्[illegible]तिपदत्वा[illegible]

रुदिहोत्यादौतिङ्‌ःतिङ्‌इतिनिघाताना पत्तिः उभयोः संज्ञासंज्ञयोर्ग्रहणा[illegible]त्युक्ते[illegible]अथपित्संज्ञानकिमनेसार्व

धातुकप्रदेशेषुसंज्ञिनिर्देशोऽस्तुतिङ्‌शित्[illegible]सार्वधातुकसंज्ञायानुतिङ्‌शित्[illegible]तुकयोरिति[illegible]धातुकमिति

ङ्‌ शिदितिवक्तव्यम्‌[illegible]तिङ्चेतिवचनेलिङाशिषिलिङामाङ्धातुकत्व[illegible]शितोसंभवेननतिङ्‌ ग्रहणमर्वसार्वधातु[illegible]

उ·प·
१८
दपिदिति वक्तव्यमिति। शितियगित्यर्द्धधातोरित्युच्चार्य विहितं तिङ् शिति [illegible] धातोर्नास्ति हो जुहु इत्यादौ के [illegible] न दोषः। शि
दार्द्धधातुकयोरित्यत्रार्द्धधातुकसाहचर्याद्धि [illegible] त्यादौ न गुणः। अपि तः शितो ङित्त्वे च [illegible] तिगुणादुर्णो इति वाच्यमेव
न तर्हि धातोस्तिङः शिदपिदिति वक्तव्यमविहितविशेषणत्वाददोष इति केचि [illegible] इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य। अ
त्र मूले एकादेशशास्त्रनिमित्तविसर्गस्थानेऽनेन सूत्रेण न षः कस्कादिषु भ्रातुष्पुत्रस्य पाठादिति अत्र पूर्वपक्षः षत्वतु
कोरसिद्ध इति षत्वे कर्त्तव्ये एकादेशस्यासिद्धत्वादिदुदुपधस्येत्यस्याप्रवृत्तेः कस्कादिषु पाठसामर्थ्यात्षत्वमिति भ्रातु
ष्पुत्रेत्यादौ शंकैव नास्तीति तन्न पदान्तपदाद्योरेकादेशस्यैवासिद्धत्वमिति भाष्यसिद्धान्तात् तेन ज्ञापकत्वं सम्यगेव अनेन परि
वीभ्रुप रिजीभु इत्यादौ षत्वमिति। ज्याव्येञ्भ्यां किपि ग्रहिज्येति सम्प्रसारणे पूर्वरूपे हल इति दीर्घे आदेशप्रत्यययोरि
ति सुपः [illegible] षत्वे कर्त्तव्ये पदान्तपदाद्योरेकादेशाभावात् पूर्वरूपस्य नासिद्धत्वम् अथ [illegible] ऽकारेण व्यवधानादिणः पर
त्वाभावात्तस्य षत्वं न स्यात् यथा वृक्षे च्छत्रमित्यत्रापि सिद्ध एकादेश इति छे चेति तुक् न वक्ष्यन्नसुं इण्यणः सम्प्र
सारणमित्यत्र साचः सम्प्रसारणमित्येव सूत्रमस्तु सम्प्रसारणाच्चेति मास्तु वृक्षे च्छत्रमित्यत्र तुक् इति [illegible] ग्रम·
यैश्च त्वन्तु कृ पदान्तपदाद्योरेकादेशासिद्ध इति नियमो स्वीकार्यः एवञ्च भ्रातुः पुत्र शब्दः कस्कादिषु विध्य ४ ३ । १८

अया

पूर्वत्र ज्ञापकमिति समाधानं विभावयन्तु सुधिय इति पण्डितोक्तं तु तस्तुहृस्येच्छत्रमित्यादावसिद्धत्वेन दान्ता देरिति नियमेव
नोपतिष्ठेद्ततो नियमोऽय मावश्यक एतन्नियमाश्रयणात्सम्प्रसारणाङिषु सुसिद्ध एकादेश इति वक्तव्यमिति वार्त्तिकं
कर्त्तव्यं भवति शाकहृषु परिवीषु वृहस्येच्छत्रं अजयेच्छत्रं इति वार्त्तिकोदाहरणानि नियमेनैव सिध्यन्ति अत्र नियमे शंकि
तं भाष्ये [illegible] पदान्तपदाद्योरेकादेशोऽसिद्धस्तर्हि ओषधौ पृथौत्यत्रासिद्धत्वाभावे षत्वं प्राप्नोति धासिद्धवत्सवर्णदीर्घस ।
स्य तत्त्वं विसर्गो कः कुत इति कुप्वि इत्ते प्वनिर्दिष्टेरिति सत्त्वेन तत्र समाहितं भाष्यकारेणैव कस्कादिषु भ्रातुः पुत्रस्य पाठा
देकादेशात्परस्य न षत्वमिति ज्ञापकस्य सञ्जातो यापेक्षया कुप्वोः परत एव न षत्वं तेन शाकहूमेपरिवीष्वित्यादावदोषः
वात्वत्तु कोऽसिद्ध इत्यत्र पूर्वपदान्तपरपदाद्योरेकादेशोऽसिद्ध इति व्याख्यातं तत्रैव भाष्ये तेन पदान्तपदाद्योरिति नियम
मसिद्धे सिद्धत्वेन हृस्येच्छत्रमित्यादिपदशब्देन पदयोग्यापि गृह्यते अधीत्यस्येत्यनुभाष्योदाहरणात् परिविष्पूर्वस्य णः
किवत्तस्यानुगभावः परिवीयेति स्सवन्ने चन्तु कुन्अनभिधानात् तदुक्तं प्रत्यय[illegible]णापि [illegible] भाष्ये [illegible] अत्र परिहारं
इहापि परिवि रिति शास्त्र परविप्रतिषेधेन प्रसक्ताद्दीर्घत्वं भविष्यतीति आशाय [illegible] टः सति प्र[illegible] [illegible] भवति
नत्सु त्रे पि भवतीति स्रक्षार्थः परिवीयेत्यादौ चसति प्रत्यये दीर्घो दृष्टो नतु [illegible]ति परिवीरित्यत्रापि दीर्घ एव भवतीति स्यते ना

उ॰प्र॰ धीत्यत्रेत्वसन्नतुदीर्घौ दृष्टौ तेनात्रतु क्यमिद्धइतियुक्तेव अत एव औबधीत्यत्रासिद्धत्वान्न भवतीति भाष्ययोर्विरोध इति केचित् ।
१९ आडजादीनामन चाजादीनामपिलङ्लुङ्लृङ्क्ष्वित्यडेवास्तु किमनेन सूत्रेण आटश्चेति आटश्चेत्येवृद्धिसुत्रसमस्येयुहसन्नित्य
त्राड्गार्ग्यगालवयोरिति स्वपोऽडागमे वृद्धिस्तु न अटश्चेत्यत्रोपसर्गादिति धातोरित्यतोऽधीनावित्यपकृष्यते न धात्ववय
वेऽच्येव वृद्धिरिति न दोषः आरण न ह्याडित्यत्र तु आडिति वक्तुमशक्यः बहुश्रेयस्ये पट्ठ्ये इत्यादौ वृद्धिबाधकमतोगुणस्य इ
ति पररूपं माभूदिति अड्विधानन्तु बहुश्रेयस्यामित्यादौ नुड्बाधनेन चरितार्थमटश्चेति धात्ववयवेऽच्येव प्रवर्तते आडि
सति तु वृद्धिरेवेति वृद्धिरित्याटश्चेति सूत्रस्थ शेखरग्रन्थः अटू धातोः शेखरे तु आटश्चेत्येवास्तु आतोदैधन्ते स्यादौ तु न
दोषः अतो गुणेनाट इति न्यासेन सिद्धत्वात् एवञ्च बहुश्रेयस्यै इत्यादावटश्चेति वृद्धिं विधाय पररूपबाधकमुभयथा
बहुश्रेय्यै इत्यादौ पररूपं स्यादेवं आरान ह्याइत्युक्ते स्यात् याटो दीर्घान्तत्वान्नात्रिपररूपशंकातथापि पररूपं परत्वा
त्स्याद्बहुश्रेयस्यै इत्यादौ तदर्थमारान ह्याइति वक्तव्यमटश्चेति च कारेण पुनर्वृद्धिविधानं बाधकबाधनार्थं तेनार्थं नैवा
ट्परपररूपमात्रे न इति न्यासेऽपि तदेव ओमाङोश्चेति न वक्तव्यमिति भाष्योक्तेरुभयथाउस्यामाढ स्वाट इति नारम्भ ।
णीयमिति परिडताः न माङ्योगे इति सूत्रे आडजादीनामिति प्रत्याख्यानपरभाष्यं त्वजादीनामयामिहेतृद्धयर्थमिति चेद्
ट: अभ्यायोहसनीत्यत्र धात्तोर्वृद्धिमटः स्मरेतक यमिति चेद् योगविभागः करिष्यते अटः अचि वृद्धिर्भवतीति तः उपसर्गा

तिवृद्धिर्भवति ततो धातावित्युभयोः शेषः अतो भाष्याच्चकारप्रत्याख्यानस्पष्टमायाति आटोदित्यादौ पररूपमाशंक्योक्तं पररू
पंगुणो[illegible] इति अनेनैव सिद्धे उस्यामाङि ति न वक्तव्यं भवतीति सदोमाङोरुसितत्वममिति वहुश्रेयसे इत्यादौ वृद्धिस्तु इ
तिसेपर[illegible]निषिद्धे प्रतिवन्धकाभावाद्वृद्धिरेचीत्येव अत्र पक्षे आरान्याइ तिवक्तुं शक्यः आटश्चेति चकार आमाङोश्च
तिचकार उस्यामाङि·ति पररूपनिषेधार्थं च वार्तिकं ना अयणीयं भवति आटश्चेत्यत्र [illegible]रीत्या तु आट इति वक्तुं चकारे।
णार्थं ररूपवारणे सिद्धे उस्यामाङि·ति न कर्त्तव्यं धात्वपकर्षणात् आटश्चेत्यस्यापकर्षणाप्राप्त्या आराणव्या इति दीर्घोच्चारण
मावश्यकं वृद्धिरेचीति वाधित्वा पररूपापत्तेः न चाङ्विधानसामर्थ्यात्पररूपाभावः शंक्यः आरानव्या इति वक्तव्यं नाङ्
इति गौरवान्न कर्त्तव्यमित्याह केचित्तु वासुप्यापिशलेरित्यत्रापिशलिग्रहणेनैव सिद्धे वाग्रहणमट इत्यत्रानुवृत्त्यर्थं
म्व्यवस्थितविभाषार्थं ते नास्वपोह सन् वहुश्रेयस्यै इत्यादि सिद्धं धात्वप[illegible]र्थं चकारकरणं दीर्घोच्चारणमाट
इति न कर्त्तव्यमेव एवं च आटस्याटो दीर्घोच्चारणमा एनव्या इत्यत्र दीर्घोच्चारणमप्यनावश्यकमेव व्यवस्थितविभाषयासि
द्धेः यद्यपि शरावयवांगुल्यादौ हस्तपादाङ्गुलिरित्यादि निरूढव्यवहाराद्याद् स्याटो [illegible]कारस्यापि वयव इत्यत्र इति ल
द्धिः सिद्धेवेत्याहुः न वाऽजादीनामिति छन्दसि हलन्ते अपुनरु आर्षित्यादौ दै[illegible]र्थमिति वाच्यं छन्दोऽर्थं वहुलं दीर्घा
इश्यते तद्यथा पुरुषोनाह इति भाष्यममाधाजात न नैवेरास्त्यालो[illegible] भोइणा [illegible]क्रियते

उ.प. असोरल्लोप इत्यल्लोपे अटि आपन्नासन्निति न सिध्येदिति वाच्यम् इष्टप्रत्ययोरन्तरङ्गतः इडागमेऽट इति वृद्धौ नास्ति दोषः अ
२० गोपरिणामे रनेकाच इत्यत एरित्य कृष्टः असोरल्लोप इत्यत्रादिति तपरकरणात् पूर्वस्य णलोपप्राप्तेन चागमेऽपि
वर्णादाङ्गमिति न्यायात्प्रागेव यणालोपो मासुतः इत्याद्युदाहरणमिति वाच्यम् इणास्त्योरन्तरङ्गत इति भाष्यात् त्वङोः श्रुडितिसगु।
कनिर्देशाच्चेयमनित्याऽन्यथा गत्वाच्छ्नस्य शादेशे तुकोऽप्राप्तासनिर्देशश्च व्यर्थस्यादिति भाष्ये ध्वनितम् ३१ भूवादयो।
धातवः क्रियावाचिनः किं यां यश्यति न्वास्यपा शब्दस्य लाक्षणिकत्वान्न धातुसंज्ञेति वाच्यम् भ्वादिषु लाक्षणिका
नामपि अन्वत्यादीनां दर्शनेनैतद्विषये न तत्परिभाषायाः प्रवृत्तेः नकारजावनुस्वारपञ्चमौ झलि धातुषु शकारजस्य करश्च
दुषाट्वर्गस्तवर्गज इत्युक्तौ केरिति मनोरमोपरि शब्दरत्नग्रन्थः अत्रायं पूर्वपक्षः धातुसंज्ञाप्राप्ति अनुस्वारसवर्णा
दीनामसिद्धत्वेन प्रतिपदोक्तस्यैवासम्भवेन लाक्षणिकपरिभाषयायाः प्रवृत्तौ स्यन्त्रदोष इति शब्दरत्नग्रन्थाऽसङ्गतः किं
न्वक्रियावाचिनं किमित्यस्य वा करोति वा भवतीत्येव मस्तुदाहरणासम्भवति वा शब्दस्य धातुत्वेऽधातुरिति निषेधात्प्राति
पदिकत्वाभावे सुपोऽनुत्पत्त्या पदत्वाभावात्तिङ्ङतिङ इति निघातो न स्यात् अत्र समाधानं अर्थवत्सूत्रेऽधातुग्रहणस्यप्रा एम
गेवाकरोतीत्यादावदोषः न चाहन्नित्यस्यापि प्रातिपदिकत्वेन लोपापत्तिरिति वाच्यम् नलोपोऽतिङ इति न्यासेन वारणा २०
त् राजीयतीत्यादौ तु न दोषः प्रत्यासत्त्या तिङन्तनिरूपितं यस्य पदत्वं तन्न ॥

निमित्तात्परस्य लोप इत्यर्थो द्रामानित्यादौ तु नलोपो नऽन्यथा तस्माच्छसो लोपः इत्येव ब्रूयादिति परिहृताः वस्तुतस्तु वा
शब्दे निपातसंज्ञाप्राप्ता धातुसंज्ञाया बाधिका भविष्यति धातुसंज्ञा भवतीत्यादौ चरितार्था निपातसंज्ञा चादिप्रभृतिषु च
रितार्था वा शब्दस्य परत्वान्निपातसंज्ञैव या पराऽनवकाशा चेत्याकडारादेकेत्यत्र सूत्रे ऊकालसूत्रे च भाष्ये प्रसिद्धत्वात् अन्तर
ङ्गत्वं तु वादिवादिगणसापेक्षत्वेनोभयोः संज्ञयोः सममेव गणोपस्थितशब्दबाहुल्येन वहिरङ्गता तु धातुसंज्ञाया एव
भुवश्च महाव्याहृतेरित्यत्र महाव्याहृतिग्रहणात् यावत्पुरा निपातयोरित्यत्र निपातग्रहणाच्च निपाते प्रतिपदोक्त्या व्य
वस्थेति मनोरमादिग्रन्थकाराशयः प्रातिपदिकसंज्ञाया निपातसंज्ञा वा बाधिके वाविरोधात् निपातः प्रातिपदिकमिति
विशेषवचनात् ग्रामानित्यादौ सस्य लोपस्तु न कृतः सस्य नत्वे नलोपे तस्यासिद्धत्वाद्राममासपतीत्यादौ दीर्घागमे तु क्रो
भावार्थत्वान्नस्येति अथ धातुग्रहणप्रत्याख्याने पद्याग्रहस्तवास्ति पेत्तर्हीत्यन्यस्य तांनलोपः प्रातिपदिकान्तस्ये
ति तावतापि मात्राद्वयलाघवादिति तत्त्वप्रकाशिकायां स्पष्टम् ३२ अचः परस्मिन्पूर्वविधौ अत्र शेखरः अत्र सूत्रे
योगयोः चस्थानिक इत्यर्थो न तु सूत्रे स्थानित्वेनोद्देश्यता च स्थानिके इत्यर्थस्तेन णिलोपादेरनेन स्थानिवत्त्वं सि
ध्यति अनरवच्चङ्परनिर्ह्रासेरण्यनाप्ति चिन्नवीभवदित्यादि सिध्यर्थो निषेधः सार्थकः इति जुहुवद्रित्यत्र शेखरः ॥

उ·प· क्तप्रयोगः परनिमित्तकत्वाभावेपि शपः परनिमित्तत्वेन परंपरया लोपनिमित्तत्वेन स्थानिनो यासः आदेशस्याभावेन स्थानिवत्त्वा
२१ भावाद्ध्रस्वत्वमाश्रित्य न गुणाद् इत्युक्तम् तत्पूर्वापरविरुद्धम् वस्तुतोऽकारस्येव श्लुत्वेन स्थानिवत्त्वस्य दुर्वारत्वादिति परिह
त्ताः तत्रेत्थं विरोधपरिहारः साक्षात्परनिमित्तकता तत्र प्रायोगिकस्थानिता परंपरया प्राप्ता यासोऽत्र स्थानिनेत्ति एवमेव ।
हि प्रयोगाणां गतिर्भवति नान्यथेति बोध्यम् यत्तु वेरित्यत्र स्थानिवत्त्वेन उपात्ता च स्थानिसत्त्वाच्च ङः परनिह्रासे इति वचनं
वाति आख्याख्यौ वइत्यादौ चरितार्थमतः सूत्रे एवाच्स्थानिक इत्युक्ते सर्वेष्टसिद्धिरित्युक्तम् तन्न टिपदेनाच एव ग्रहणाद् ।
आदेशाभावेनादोषात् अतएवमहन्तमाचष्टे मारयतीति वृद्धो हन्तायां न स्थानिवद्भाव इति दिक् ३३ इत्युरूपस्यावली राम
समाप्तेयं श्रीसम्वत् १९२८ मी· श्रावण कृष्ण ॥ २ ॥ २१